

K PROBLEMATIKE STAVU A PERSPEKTÍV VOJENSKEJ HISTORIOGRAFIE NA SLOVENSKU (malá bilancia po 12 rokoch)*

VOJTECH D A N G L

DANGL, V.: On the Issue of the Status and Perspectives of the Military Historiography in Slovakia (Small Balance after 12 Years). *Vojenská história*, 8, 4, 2004, pp 88 – 93, Bratislava.

In the paper the author tried to follow up with three published materials that he presented in various historical events and that should have raised basic, firstly theoretical but also some practical questions of the status and perspectives of the military history in Slovakia. He referred to out-of-date approaches of ideas in the Slovak historiography but left apart many historical events and changes directly connected with warfare and army. In addition to indisputable contributions he mentioned also new negative features emerging in historical literature.

Military History. Slovakia. Military Historiography – Results and Perspectives.

V rámci kuloárnych debát vo Vojenskom historickom ústave, ale aj v širších kruhoch komunity historikov, sme sa viackrát dotkli otázky, či má praktický význam organizovať podujatia teoretického zamerania podobného charakteru ako je to dnešné, keď odborné kapacity samotného vojenskohistorického pracoviska sa skôr stenčujú než rozširujú, finančné zabezpečenie finálnych výstupov zostáva problematické a vo viacerých prípadoch sa nedarí naplniť ani predošlé predsavzatia, alebo konkrétnejšie – doviest' do konca dlhodobé plánované úlohy. Domnievam sa, že zamyslieť sa nad otázkami stavu a perspektív vojenskej historickej vedy na Slovensku i na samotnom pracovisku má svoj význam i za týchto podmienok, ba v určitom zmysle takéto podujatie by malo byť akýmsi burcujúcim stimulom. Najmä, ak si doterajšie vedecké výsledky Vojenského historického ústavu porovnáme nielen s výsledkami príbuzných vedeckých pracovísk, ale aj s perspektívami, ktoré sme si vytýčili už pred viac než dvanástimi rokmi a v neskorších obdobiach uplynulého desaťročia viackrát deklarovali a upravovali.

Vo svojom príspevku sa pokúsim nadviazať na tri publikované materiály, ktoré som z poverenia a so súhlasom vedenia Vojenského historického ústavu predniesol na rôznych historických podujatiach, a ktoré mali nastoliť základné, predovšetkým teoretické, ale aj niektoré praktické otázky stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku. Z týchto materiálov totiž vychádzali aj neskoršie dlhodobé vedecké projekty Odboru vojenskohistorických výskumov Vojenského historického ústavu.

Úvodom dovoľte jeden citát: „*Popri veciach objavuje bádajúci duch tiež myšlienky ostatných, celú minulosť ľudského premietania, bezpočetné cesty predchádzajúcich výskumov, stopy ciest vytýčených večnými húštinami problémov, ktoré si uchovávajú svoju panenskú neporušenosť, aj keď sú vždy znova a znova dobýjané.*“ Tento citát z diela španielskeho mysliteľa a filozofa dejín Jose Ortegu y Gassetu vo všeobecnej rovine naznačuje aj hlavné smery a perspektívy ďalšieho rozvoja vojenskej historickej vedy na Slovensku v jej viacvrstvovom snažení. T. j. dôsledne prehodnotiť doterajšie vlastné výsledky bádania, smelo pomenovať úspechy i neúspechy, víťaz-

*Príspevok bol prednesený 25. novembra 2003 na pracovnom seminári *K aktuálnym problémom slovenskej vojenskej historiografie*, ktorý usporiadal Vojenský historický ústav v Bratislave.

stvá i prehry. V procese vedeckého poznania sa zamerat' na odstraňovanie falošných výkladov, a to aj novovzniknutých, zbavovať sa nielen zámerných, ale aj z nedokonalosti samotnej disciplíny vyplývajúcih skreslení, zjednodušení a deformácií. Inými slovami, na pozadí sietnice historiografie opäť premietnuť výsledky našej vedy a s maximálnou kritickosťou nadviazať na všetko to, čo znesie prísne vedecké kritériá. Zároveň sústrediť pozornosť na témy, ba celé dejinné úseky v minulosti obchádzané; nájsť pre ne adekvátne miesto v toku dejinného vyzrievania spoločnosti. Pritom, a to si treba uvedomiť, v samotných vojenských dejinách Slovenska existujú mimoriadne veľké medzery, vyplývajúce predovšetkým z daného faktu, že slovenská vojenská historiografia sa na inštitucionálnej báze začala formovať až v druhej polovici šesťdesiatych rokov minulého storočia, oproti vojenskej historiografii susedných štátov má stále značný časový handicap a zápasí aj s nedostatkom naslovovzatých odborníkov.

Zhruba z týchto ideových postulátov sme vychádzali pri prvých pokusoch o formovanie základných smerovaní výskumu, ale zároveň aj pri potrebe spresňovať celý rad teoretických, metodologických a koncepcných otázok súvisiacich s vojenskohistorickým výskumom.

Ak by sme mali urobiť stručný záver z vyššie naznačených premís, možno podľa môjho názoru konštatovať, že sa mnohé podarilo dosiahnuť. Najmä, keď zoberieme do úvahy úzku personálnu základňu, ktorá tu bola k dispozícii. Domnievam sa totiž, že témy v minulosti obchádzané, prípadne až príliš jednostranne interpretované, už nie sú tabu. Aj vojenská historiografia im venuje náležitú pozornosť, viaceré úseky dejinných etáp čiastočne prehodnotila, s mnohými problémami a deformáciami sa vyrovnala a koncepcne podchytila. Ako príklad uvediem iba niekoľko okruhov problémov, ktoré sú mi bádateľsky blízke. Napr. hodnotenie spanilých jászov husitov na Slovensko, pôsobenie bratříkov na našom území, úloha a postavenie uhorských panovníkov v slovenských dejinách, miesto slovenskej society vo vojenských dejinách Uhorska, význam Slovenska pri hodnotení vojen v časoch tureckého nebezpečenstva, dôsledky stavovských povstaní pre dejinný vývoj nášho národa, vojenské osobnosti našej minulosti, postavenie slovenského žívu v armáde Habsburgovcov, najmä v období dualizmu, revolučné roky 1848 – 1849, hodnotenie armády slovenského štátu a pod. Tu všade došlo k významnému posunu v prospech cieľavedomého odstraňovania skreslení, deformácií a prílišných zjednodušení, prípadne zámerného, účelového zamlčovania. A, znova to zdôrazňujem, uviedol som príklady iba z niektorých úsekov našich dejín, ktorými som sa zväčša aj sám zaoberal.

Zdá sa, že pomaly, ale iste sa podarilo postupne zbavovať aj ideového vplyvu, ktorý sa v slovenskej publicistike, v populárno-vedeckej, ale aj v odbornej historickej spisbe ujal už od päťdesiatych rokov, a ktorý sa k výkladu vývoja slovenskej society v minulosti približoval predovšetkým a dosť jednoznačne cez prizmu jej „tisícročného pracovného údely“. Predstavoval našich predkov predovšetkým v roviny pracovného procesu, ako výrobcov hodnôt, či ako viac alebo menej pasívny objekt politických dianí. Spravidla vedome ponechával bokom celú širokú paletu historických udalostí a premien, ktoré boli bezprostredne alebo sprostredkovane spojené s vojenstvom a armádou, ako národu čosi cudzie, s jeho dejinami iba náhodne a sporadicky identické. Tieto prístupy boli prekonané a dovoľím si tvrdiť, že nemalý podiel na tom mali práve vojenski historici, predovšetkým vydaním štyroch zväzkov *vojenských dejín Slovenska*, ale aj ďalších titulov z tejto oblasti. Výrazne tu pomohli publikácie ako *Kronika Slovenska*, *Knihá kráľov*, viaceré stručné syntetizujúce práce o dejinách Slovenska a Slovákov, vedecké monografie z pera slovenských historikov, zborníky, encyklopédie, lexikóny, biografie, slovníky a pod.

Popri týchto nesporných vkladoch, v súvislosti s vyššie naznačeným prvým okruhom problémov, ktoré sme načrtli už pred viac než desiatimi rokmi, mi však nedá nespomenúť aj určité nové negatívne črty, objavujúce sa v historickej spisbe, tak, ako to vidím ja.

Možno sa mýlim, ale nadobúdam dojem, že časť mladšej generácie historikov v snahe po originalite do značnej miery prehliada, ba ignoruje výsledky staršej slovenskej historiografie (zjednodušené ju nazvime marxistickou), zrejme sa domnievajú, že je prekonaná do tej miery, že ani v detailoch, faktografii a pod. nemôže poslúžiť výskumu. Dochádza potom k paradoxným

javom, že sa títo autori odvolávajú na, alebo citujú, staršie materiály a diela, ktoré už boli dávnejšie prekonané. Ako nový objav sa vyzdvihujú skutočnosti a fakty, o ktorých sa písalo už v šesťdesiatych až osemdesiatych rokoch minulého storočia a vcelku sa zužuje bibliografická základňa slovenskej historickej spisby. My s týmto fenoménom asi veľa nenarobíme. Bude predovšetkým úlohou vysokých škôl, aby túto anomáliu napravili, uviedli na správnu mieru a viedli poslucháčov k rešpektovaniu a využitiu všetkého, čo je stále prínosom pre, na originálne diela aj tak nie príliš bohatú, slovenskú historiografiu.

Aby nedošlo k nedorozumeniu. Nie som pre citovanie diel, ktoré sú vývojom jednoznačne prekonané alebo v danej dobe plnili predovšetkým úlohu ideového kuriéra. V uvedenom období ale vyšli aj práce zásadného významu pre rozvoj slovenskej historiografie, práce budované na serióznej faktografickej základni, ktoré majú čo povedať aj dnes, alebo prinajmenšom môžu poslúžiť ako podklad pre ďalší výskum. O etike v súvislosti s tvorbou historika v týchto reláciách ani hovoriť nebudem.

Možno, že tieto tendencie u niektorých jednotlivcov vychádzajú zo snahy zbaviť sa starých ideologických floskúl a nánosov a spolu s vodou sa tak z vane vylieva aj dieťa. Treba si však uvedomiť, že aj keď sa do určitej miery utlmili konfrontačné pohľady na niektoré obdobia našich dejín, pohľady vnášajúce ideologizujúce prvky do našej minulosti tu stále pretrvávajú. A tu nemám na mysli iba známe postoje časti disidentskej generácie z obdobia slovenského štátu, ale aj celú plejádu „výrobcov slov“, ako ich nazval Milan Rúfus, uzurpujúcich si slovo histórie, pretavujúc ho do romantizujúcich spätných pohľadov v trende doby, do konjunktúrnych slohových cvičení, do nostalgiu alebo žľčovitosťou napáchnutých poloprávd s vopred jasne určeným cieľom. Uznávam, podmienkou slobody jednotlivca je tolerancia spoločnosti, vzájomná tolerancia. Z tohto hľadiska je v poriadku, ak narážame dnes na „prebytok slov“, na rozličné, často mylné a skreslené názory. A snáď možno do určitej miery akceptovať aj konštrukcie vyhovujúce určitým vyhraneným skupinám. Nie je však v poriadku a nemožno akceptovať, ak tieto tendencie a úkazy si robia nárok na vyústenie v riečišti vedeckých historických konklúzií. Aj z tohto hľadiska je veľmi dobré, že profesionálni historici, a v našom prípade predovšetkým vojenski historici, sa čoraz vehementnejšie zapájajú do popularizačnej činnosti, a tým do určitej miery eliminujú naznačené tendencie a prejavy.

Postúpme ale ďalej!

Ak som ešte na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti roku 1991 vo svojom príspevku o perspektívach slovenskej vojenskej historiografie na prvom mieste uviedol potrebu spresnenia a vymedzenia predmetu, obsahu a objektu skúmania vojenskej historickej vedy v špecifických slovenských podmienkach, a to najmä vojenských dejín Slovenska do roku 1918, dnes už tento problém je irelevantný, vyriešený a prestáva byť problémom. Je dokonca „odskúšaný“ v praktickej rovine vo viacväzkových *Vojenských dejinách Slovenska*.

K citlivej otázke pokračovania tohto projektu sa zrejme ešte v iných súvislostiach vrátíme, preto sa o nej nebudem zmieňovať. Rád by som len zdôraznil, že podľa môjho názoru, ale tak sa to vníma aj mimo naše pracovisko, ide o nosný, ústredný projekt Odboru vojenskohistorických výskumov a jeho riešenie už nemožno ďalej odkladať.

Medzi dôležité metodologické otázky čakajúce na svoje riešenie patrila otázka vyjasnenia vzťahu vojenskej historickej vedy k iným, príbuzným vedným odborom, tiež vymedzenia ich vzájomných hraníc, resp. hĺbky a šírky ich vzájomného prelínania. Vychádzajúc zo zahraničných skúseností a slovenských špecifik sa aj tu podarilo dosiahnuť vyhovujúci štandard. Mohol by som uviesť ďalšie momenty dosvedčujúce novonastúpený trend, spomeniem však iba jeden. Najvýraznejší posun v tomto smere vidím v tom, že sa realizovali základné sondy do významných dejinných úsekov a boli vypracované hlavné dlhodobé smery vojenskohistorických výskumov. Sú zamerané do piatich, nám všetkým veľmi dobre známych oblastí.

Konkrétnym dokladom postupného naplňovania vyššie uvedených výskumných smerov je séria vedeckých štúdií publikovaných predovšetkým v novozaloženom odbornom časopise *Vojenská*

história, ale aj v iných vedeckých časopisoch, rad zborníkov, sled vedeckých konferencií, sympózií a seminárov, niekoľko monografických prác, rozvoj medzinárodnej spolupráce – predovšetkým napojenie na svetovú organizáciu vojenských historikov International Commission of Military History, rozširujúca sa kooperácia na vedeckých projektoch civilných historických pracovísk, popularizačná činnosť v rámci Armády Slovenskej republiky a iné aktivity. Za mimoriadny prínos treba považovať vydávanie už spomínaného odborného časopisu *Vojenská história*, ktoré v tomto roku slávi siedme výročie svojho vydavateľského jubilea.

Najvýraznejší výstup sa podarilo realizovať vydaním štyroch zväzkov *Vojenských dejín Slovenska*. Tento nosný projekt však výrazne brzdí známa situácia s prípravou piateho zväzku, o čom tu ešte zrejme bude reč. V súvislosti s touto vydavateľskou aktivitou by mohla oprávnené vzniknúť námietka, že k realizácii takého významného projektu syntetizujúceho charakteru sa pristúpilo v čase, keď, ako sme to vyššie naznačili, výsledky bádateľského úsilia v oblasti slovenskej vojenskej histórie boli, a dodnes sú, zatiaľ predsa len skromné. Porušenie klasického prístupu: výskum – vedecké štúdie – monografie a analýzy a až potom zhrňujúce práce – syntézy, však malo svoju logickú opodstatnenosť. Bolo vynútené spoločenskou požiadavkou, predovšetkým potrebami armády a vznikom samostatnej Slovenskej republiky, ale malo dôležitý význam aj pre samotný rozvoj vojenskej historickej vedy. Pomohlo totiž v relatívne krátkom čase zmapovať stav a úroveň našej vednej disciplíny, doriešiť metodické a metodologické otázky, zhodnotiť stupeň poznania a stanoviť priority pre ďalší výskum. To nie je málo.

Zostaňme ešte chvíľu v teoretickej oblasti!

Bez viac-menej úzkej špecializácie si dnes už takmer v žiadnom vednom odbore nevieme predstaviť dosiahnutie rýchlych, hlboko analyzujúcich a efektívnych výsledkov. Nie je tomu inak ani v histórii. Stále viac však nadobúdam dojem, že uzavretosť historikov do vlastnej úzkej špecializácie v poslednom období samotnému rozvoju historickej vedy viac škodí, než osoží. Vertikálny rez v určitých vytypovaných témach sa síce neustále prehľbuje, ale horizontálny pohľad jednotlivca-odborníka zostáva nemenný, ba vzhľadom na samotný rozvoj vednej disciplíny a vzhľadom na výsledky poznania ďalších špeciálnych tém, sa globálne skôr zužuje. Tímová práca síce spomínanú uzavretosť môže preklenúť, ale iba sčasti. Personálne totiž zďaleka nepokryjeme na kvalitatívne rovnakej úrovni ani len časť výskumných tém.

Príliš úzka špecializácia môže viesť niekedy aj k akejsi vnútroodborovej deformácii. Nie je výnimkou, že napr. odborník na druhú svetovú vojnu necíti potrebu zúčastniť sa na vedeckých konferenciách o prvej svetovej vojne, prípadne ani na vedeckých podujatiach viazucich sa k dejinám prvej republiky, hoci vzájomná nadväznosť je tu evidentná. Historik, špecializujúci sa na obdobie prvej republiky nezaraďuje do svojej príručnej bibliografie tituly viažuce sa na dejiny prelomu 19. a 20. storočia, špecialistu na hospodárske dejiny nechávajú chladným štúdie z dejín kultúry a pod. Samozrejme tieto príklady uvádzam obrazne. Nie je to dobrý jav, že takýto trend je nezdravý, asi netreba bližšie hovoriť. A o tom, aké problémy potom vznikajú pri pripravách syntetických diel by mohli hovoriť zase tí, ktorí sa na takýchto projektoch podieľali. Aby som bol správne pochopený! Nie som tu za nejakú super univerzálnosť historikov, či vojenských historikov. Natolko naivný nie som. Prihovám sa iba za širší rozhl'ad, za väčšiu nadväznosť, väčšiu vzájomnú informovanosť a snahu rozširovať svoj obzor aj mimo rámec úzko zadanej témy. Doba polyhistorov dávno pominula. Dnes sa už s prácami jednotlivcov, ktoré by obopínali celú širokú škálu dejinného vyzrievania národa či širšej komunity, stretávame iba ojedinele. Treba si však uvedomiť, že história je len jedna. Veľmi zjednodušujúco povedané, je to proces na seba nadväzujúcich príčin a následkov. Prepiatosť v špecializácii môže viesť k diskontinuitnému pohľadu, a to by nebolo dobré.

A keď už hovoríme o šírke rozhl'adu, dovoľm si kacírsky tvrdiť, že vojenská historiografia na Slovensku v dostatočnej miere nevyužíva, ba sčasti ignoruje výsledky iných spoločenských vied. Napr. vied o umení, filozofie, etnológie, sociológie, dejin literatúry a pod. Pritom v niektorých prácach z týchto vedných odborov je zakódované množstvo využiteľného materiálu

pre prácu vojenského historika, nájdú sa tu zaujímavé prístupové trendy k problematike, pre historika nekonvenčné pohľady na minulosť, doteraz neznáme fakty a pod. Tu iné nepomôže ako čítať a opäť čítať a študovať. Inak sa nám môže dokonca stať aj to, že budeme „objavovať“ a „hodnotiť“ niečo, čo už objavené a hodnotené bolo, aj keď z iného uhla pohľadu a na základe iných prístupových a hodnotiacich kritérií.

Sú témy, a čoraz ich je viac, ktoré po naznačenom interdisciplinárnom a širokospektrálnom prístupe priam volajú. Uvediem niekoľko príkladov. Výskum problematiky národných identít, problematika odrazu vojnových diania v rôznych sférach spoločenského života a kultúrneho diania, otázky demografického vývoja v súvislosti s armádou, vzťah armády a spoločnosti v mierových a vo vojnových časoch, pôsobenie vojenských posádok na život v meste a pod. Bolo by načase čiastočne prehodnotiť doterajšie smerovanie výskumných tém a vstúpiť do projektov, ktoré sa venujú dejinám každodennosti a sú napojené na medzinárodné granty. Viaceré takéto projekty sa spracovávajú napr. v Historickom ústave SAV, ale témy viažuce sa na vojenské dejiny v nich absentujú. Domnievam sa, že včas nezachytiť tento trend výskumu by sa mohlo v budúcnosti negatívne podpísať na celkovom smerovaní a výsledkoch vojensko-historických výskumov v našich podmienkach.

Už vo svojom príspevku na spomínanom zjazde slovenských historikov som sa dotkol otázky sústredenia sa slovenskej historiografie na tzv. „nosné, kľúčové témy“ a upozornil som na to, že zanedbávaním období a tém, nazvem to „druhého sledu“, ochudobňujeme naše dejiny ako celok. Mal som v podstate na mysli vyššie uvedené skutočnosti. Aby som však bol objektívny, musím konštatovať, že aj v tomto smere, vďaka niekoľkým jednotlivcom, z ktorých by som spomenul nedávno zosnulého Ľubomíra Liptáka, sa ľady pohli a poznačili aj výskumný záujem vojenskej historiografie. Vrelo odporúčam v tomto smere pokračovať, ale výsledky výskumu publikovať aj v prácach širšieho spoločenského dosahu.

Chcel by som ešte upozorniť na bolestný nedostatok komparatívnych štúdií v slovenskej vojenskej historiografii. Viem, že nimi neoplyvame ani v iných oblastiach historického bádania. Ale vo vojenskej historickej vede, ak jej úroveň chceme skutočne pozdvihnúť, sa bez nich v budúcnosti nezaobídeme. Bolo by možné vymenovať celé desiatky tém, kde by sa práce komparatívneho charakteru žiadali čo najskôr. V tomto smere by sme mali taktiež skutočne urýchlene zabodovať. Okrem iného aj preto, lebo na stránkach dennej tlače a rôznych časopisov bodujú všakovakí „znalci“ dejín s obdivuhodným, pre profesionálneho historika často dych vyrážajúcim zmyslom pre porovnanie.

Z pestrej palety metodologických problémov by som chcel upozorniť aj na nedostatočne rozvinutý pojmový aparát vojenskej historickej vedy na Slovensku. A to predovšetkým na pojmový aparát používaný najmä pre obdobie do roku 1918. Som toho názoru, že odborné názvoslovie je čímisi ako zrkadlom, v ktorom sa odráža vyspelosť daného vedného odboru. A tu spokojní v žiadnom prípade nemôžeme byť. Žiaľ, doterajšie pokusy o zlepšenie situácie vydaním vojenskej encyklopédie alebo terminologického slovníka sa skončili neúspešne, lepšie povedané, neboli započaté ani len serióznejšie prípravné práce na vydanie takéhoto diela. Bude teda potrebné hľadať, a to urýchlene, nové možnosti a formy dotiahnutia tejto iniciatívy aspoň do ako-tak prijateľnej podoby. Inak budeme aj naďalej odkázaní na nevedecké, často lingvisticky krkolonné preklady z nemčiny, z maďarčiny, latinčiny, poľštiny či češtiny a dostaneme sa do centra nežičlivej pozornosti našich, často až priveľmi puritánskych, jazykovedcov. Dnešný stav, charakteristický tým, že každý historik je nútený si sám tvoriť príslušný pojmový aparát, zaiste nie je najlepší.

Snáď ešte o jednom probléme by sme tu mali pohovoriť, ktorý je inak predmetom častých debát aj na samotnom pracovisku. A to je možnosť publikovania vedeckých výsledkov. Je všeobecne známe, že bez príslušných výstupov ani ten najsvedomitejší, najhlbší a najobjavnejší výskum nemá svoj praktický význam a nemá dosah na posun našich odborných znalostí, o jeho spoločenskom význame nehovoriac. Na prvý pohľad sa dnes otvára široké pole možností

na zverejnenie pôvodného historického výskumu, či už v podobe monografií, vedeckých štúdií, vystúpení na rôznych konferenciách, v elektronických médiách a pod. Ale iba na prvý pohľad a pre „nosné“ témy. Publikovanie tzv. „odťažitých tém“ sa viaže na nemalé finančné obeť. Treba s uznaním kvitovať, že výsledky nášho pracovného úsilia je možné zverejňovať v odbornom časopise *Vojenská história* a v samostatných zborníkoch, a že vydávanie viac-zväzkových *vojenských dejín Slovenska* je zahrnuté do pracovných plánov Vojenskej a informačnej agentúry Armády SR. Tieto možnosti si treba vážiť. Bolo by však nesporným posunom v tejto oblasti, ak by sa podarilo realizovať vydávanie samostatnej edície monografií z vojenských dejín Slovenska a túto prezentovať aj prostredníctvom distribučnej siete. Rozšíreniu poznatkov z vojenských dejín medzi historikmi, ale aj širšou verejnosťou, by taktiež napomohlo, ak by sme dostali predaj *Vojenskej histórie* do bežných distribučných sietí.

Mohol by som v tomto duchu pokračovať, ale považujem za užitočnejšie, ak o týchto i ďalších otázkach súvisiacich s perspektívou vojenskej historiografie na Slovensku budeme diskutovať.

Záverom mi teda dovoľte zhrnúť.

Za posledných dvanásť rokov, ak zoberieme do úvahy dané podmienky a možnosti, sa na poli výskumu a publikovania výsledkov bádania neurobilo málo. Ďalší referenti tieto výsledky podrobnejšie pomenujú a zhodnotia. Ja by som len zdôraznil, že tu bolo vybudované pracovisko, ktoré sa etablovalo vo vedeckej societe a výsledky práce jeho pracovníkov nemôžu byť v žiadnom prípade už obchádzané. Samozrejme popri úspechoch a výhrách boli aj neúspechy a prehry. Zostáva tu celý rad neriešených, a žiaľ, aj celý rad v dohľadnej dobe neriešiteľných problémov a otvorených otázok. Na niektoré som sa pokúsil upozorniť, iné prichádzajú samy od seba, tak ako to doba a výskum prinášajú. Aspoň stručne zhrniem tie, ktoré sa mi dnes javia ako podstatné:

Silné zaostávanie v oblasti informatiky a v zapájaní sa do medzinárodných projektov oproti našim kolegom v susedných štátoch. Veľmi úzka personálna základňa vojenskohistorického výskumu, a to zvlášť pre obdobie starších a najstarších dejín. S tým úzko súvisí otázka výchovy špecialistov na vojenské dejiny. Bolestný nedostatok komparatívnych štúdií a nechť púšťať sa do tejto neľahkej úlohy. Problém príliš úzkej špecializácie na úkor širšie koncipovaných tém a tematických celkov. Slabý prienik do zahraničných periodík a potreba aktívnejších kontaktov s historickou obcou mimo hraníc republiky. Časté ignorovanie výsledkov príbuzných spoločenských vied pre možné využitie vo vlastnej vednej disciplíne, predovšetkým sociológie, etnológie, historickej psychológie, vied o umení a literatúry, a s tým spojená nechť k interdisciplinárnym výskumom. Veľmi slabo rozvinutý pojmový aparát a nejasnosti v odbornom názvosloví vojenskej historickej vedy na Slovensku.

Vlny historických udalostí sa valili a valia riečišťom stáročí a nemenným spôsobom poznamenali, poznamenávajú a v budúcnosti poznamenajú jeho konfiguráciu i smerovanie. Znaliec histórie, rímsky rečník a politik Markus Tullius Cicero, pred viac než dvetisíc rokmi napísal: „*Pokiaľ nepoznáte udalosti, ktoré sa odohrali skôr, než ste prišli na svet, navždy zostanete dietatom.*“ Túto myšlienku, potvrdzujúcu známe latinské úslovie o histórii ako učiteľke života, vyjadril moderným jazykom americký filozof a spisovateľ Georg Santayana takto: „*Kto sa z dejín nepoučí, nutne ich musí zopakovať.*“ Tieto vcelku známe citáty som uviedol preto, aby som podčiarkol dôležitosť naše profesijnej práce, najmä dnes, v dobe techniky a elektroniky, keď spoločenské vedy akosi nenachádzajú tú odozvu, akú by si zaslúžili. A naviac, keď cestovanie späť do minulosti je vlastne krásnym dobrodružstvom. A kto by z nás nemal sklonny k dobrodružstvu. Ide o to, aby sme túto cestu vykonávali poctivo a so snahou stále na nej niečo vylepšovať. Dúfam, že aj toto naše sedenie prinesie v tomto duchu svoje ovocie.